

ПРЕГЛЕД

Човекът и историята

(Одисей. Человек в истории. Исследования по социальной истории и истории культуры. Москва, Наука, 1989. 198 с. Отг. ред. А. Я. Гуревич)

Антропологията е едновременно древна и съвсем млада наука, която, приемана в най-широк смисъл, има за цел чрез интеграцията на различни методи и научни дисциплини да постигне познание за човека. Ако някога културната антропология е била възприемана като синоним на етнологията, то днес не подлежи на съмнение ефективността на нейния анализ, приложен към сложните социални феномени, съпроводен от задълбочаващо се отраслово разслояване (напр. политическа антропология, антропология на семейството, на трудовата дейност и пр.). Антропологическият подход към културата се отстоява от учени като Франц Боас (положил основите на културологичния релативизъм), Алфред Крьобер (теория за културните образци), Алфред Радклиф-Браун (социална антропология), Бронислав Малиновски (принципи на функционализма) и др. Но тяхното присъствие на българския научен небосклон е повече от символично¹.

При разглеждане на проблема „Човекът в историята“ особено обещаващи са търсенията на школата на „Аналите“ („Annales“), основана от Люсиен Февр и Марк Блох. Те апелират за една „нова история“, история на менталностите, която да почива на интеграцията между методите на антропологията и на историята². Тези идеи намират благоприятна почва в съветската наука още през 60-те и 70-те години, когато под ръководството на Б. Ф. Поршнев към АН СССР започва да работи семинар по историческа психология, който след известно прекъсване е възобновен през май 1987 г.

Ефективността на антропологическия подход при изследване на явленията от човешката история и култура е основната идея, обединила усилията на създателите на сборника „Одисей — 1989“. Замислен като пръв от серията, сборникът носи симптоматично название: в културната история на човечеството Одисей е символ на търсеция дух, на неразривната връзка между духовните светове, на вярата в човечността. Според авторския колектив културата е израз на способността на човека да придава смисъл на своите действия. Тази способност се проявява универсално, във всяка човешка постройка, и реконструкцията и идентификацията ѝ във всеки артефакт се издига като важна изследователска задача. Подобно глобално разбиране за

¹ Ще бъде несправедливо, ако не се посочат преводът на фундаменталното съчинение на Лесли Уайт „Науката за културата“ (1949) през 1988 г., някои преводи на Клод Леви-Строс и позакъсненият том на Университетското издателство „Климент Охридски“, включващ раздела „Антропологическият подход към културата“: „Идеи в културологията“, т. 1. Съст. Иван Стефанов, Димитър Гинев. С., 1990, 353—588.

² Duby, G. Histoire des mentalités. — Dans: L'Histoire et ses méthodes. Paris, 1961; La nouvelle histoire. Paris, 1978; L'homme et l'histoire. Recherches historico-anthropologiques et historico-culturelles). Moscou, 1990.

културата „потапя“ човека не само в социален, но и в културен контекст. За изследователската практика се налага изводът, че адекватната представа за общественото съзнание във времето може да се изгради само след интеграцията на културологическите и социологическите проучвания. Антропологически ориентираната история, за която апелира авторският колектив, си поставя като основна цел изучаването на „обществения човек и обществото, разбирано като свръхсложна организация на хора“ (с. 7). Като „свръхзадача“ се изтъква „приближаването към разбирането за неповторимия облик, спецификата на даден тип култура, в контекста на която се формират определени личностни типове“ (с. 7). Авторите се позовават на разкритията на различни научни дисциплини: история на менталностите, историческа демография, историческа поетика, семиотика, етнопсихология и т. н., при особена актуалност на проблема за съчетаване на диахронния със синхронния подход. Като се ориентира към прилагане на нови подходи и методи за анализ на общественото съзнание (напр. изследване на т. нар. „низови“ пластове на културата; за връзката между историята на обществото и историята на културата), авторският колектив поддържа полемичен тон в статияте. Водещият принцип на изложените мнения и научни хипотези — отсъствието на окончателна и безапелационна истина — се налага от сложността на изследвания обект и от ефективността на нетрадиционните гледни точки при неговия анализ.

Натрупаният до момента научен опит, както и етапът, на който се намира културната антропология като наука, определят и структурата на предложения сборник: теоретични статии за историко-антропологичния подход към миналото (първи раздел); конкретни изследвания за картината на света в обикновеното съзнание и в масовото поведение (втори и трети раздел); нови научни направления в историческата антропология (четвърти раздел); издаване на оригинални текстове, маркиращи човешкото съзнание в различни исторически периоди (пети раздел), хроника на междуинститутския семинар по историческа психология (шести раздел).

Сборникът се открива със статията на Вяч. Вс. Иванов „Културна антропология и история на културата“. След като определя предмета на културната антропология („изследването в сравнителен план на различни типове култури и пътищата за тяхното преобразуване при социално предаване на информацията от поколение на поколение“ (с. 11), той се спира на световния принос на руската антропологическа школа (М. М. Бахтин, В. Я. Пропп, И. Г. Франк-Каменецки, О. М. Фрайденберг, Л. С. Виготски, С. М. Айзенщайн и др.). Авторът изтъква някои важни научни проблеми, които в контакт с културната антропология биха могли да получат нова трактовка: за авторството и изобретателството в културата; за общата типология на „горещите“ и „студените“ типове култура; за степента на достоверност на епическите сказания; за изследването на „системата на даренията“.

В своята работа С. И. Великовски въвежда категорията „начин на ползване на смисъла“ — моделираща единица в културологията. Според убеждението на автора културата е специфичен за всяка цивилизация, осъзнат от човека опит да се утвърди и открие смисълът на човешкия живот в неговата съотнесеност със смисъла на съществуващото. Задълбоченият анализ на културологическите идеи в трудовете на М. М. Бахтин В. С. Библер подчинява на важна крайна цел — постигане „логиката на диалога“. Засягат се текстологически въпроси („диалог и разбиране на текста“); културологически проблеми на диалога — фундаментална категория в Бахтиновото схващане за културата; проблеми на историята и културата (диалогът в индивидуалното съзнание и в „Голямото време на културата“).

В следващите два раздела на книгата — „Картината на света в обикновеното съзнание“ и „Демографско поведение“, вниманието се насочва към средно-

вековния тип съзнание. Силата на предложените тук изследвания на В. К. Ронин, Д. Е. Харитонович и Ю. Л. Безсмертни е в богатството на приложения емпиричен материал и в неговата оригинална интерпретация. Предложените тук идеи могат да бъдат методологическа основа за аналогични проучвания върху друг материал. Така например работата на В. К. Ронин „Франките, вестготите, лангобардите през VII—VIII в. Политически аспекти на самосъзнанието“ (с. 60—76) може да бъде коректив към някои плодотворни идеи в българската медиевистика³.

Несъмнен интерес предизвиква статията на Д. Е. Харитонович „В единборство с василиска: опит за историко-културна интерпретация на средновековни „занаятчийски рецепти“ (с. 77—97). Тук се използва методът на непрякото изследване и търсене на скрития културен смисъл, абсорбиран в явното техническо звучене на занаятчийска рецепта за получаване на злато, извлечена от трактатата на Теофил Презвитер „За различните изкуства“ (XI—XII в). Диахронният анализ на рецептата довежда автора до предположението, че тук се съхранява архетипът на мита за змееборството, най-вероятно несъзнателно възпроизвеждан от средновековния занаятчия. Поставя се въпросът за митовете като цялостна система на мислене, организираща световъзприемането на средновековния човек. Заслужава внимание и повдигнатият в края на статията проблем, особено актуален за българската медиевистика: за сложността и противоречивостта на средновековното съзнание, допускащо едновременно съществуване на християнски и архаични елементи.

С принципно важно значение са изводите, до които достига Ю. Л. Безсмертни („Към изучаване на матримониалното поведение във Франция през XII—XIII в.“ (с. 98—113) — за огромната роля на индивидуалните „отклонения“ от стереотипа, за ефективността на антропологическия подход към историята, признаващ системно-структурната цялост на света, в която индивидът има активно място. Така на практика се преодолява възгледът за Средновековието като „студен“ тип култура (по Леви-Строс), стремящ се към възпроизвеждане на стандартни, канонични текстове, при което изпява на индивидуалното самосъзнание целенасочено се потиска.

Смъртта като един от коренните параметри на колективното съзнание кара А. Я. Гуревич да изложи и съпостави възгледите на двама френски демографи и историци — Филип Ариес и Мишел Вовел, като защити и собствена позиция, отдаваща дължимото на богатия етнографски материал. Като остава верен на глобалната тема на своите научни дирения — средновековната народна култура, А. Я. Гуревич изтъква практическата необходимост от условното отчленяване на „история на смъртта“ като същностен антропологически аспект на социокултурната система⁴. Принципите на контент-анализа, защитени от К. В. Хвостова, съдействуват за разширяване възможностите на сравнителноисторическия метод. Това е метод, „който позволява да се включи изследването по история на културата в рамките на общонаучната методология“ (с. 143). Той се оказва особено ефективен при изследване на източници със сложен наративен характер, съдържащи еднородна

³ Ангелов, Д. Съдържание и смисъл на думите „языкъ“, „родъ“, „племя“ и „народъ“ в средновековната българска книжнина. — В: Българско средновековие → идеологична мисъл и просвета. С., 1982, 51—76; п а к т о й: Българинът в средновековието. (Светоглед, идеология, душевност). Варна, 1985.

⁴ Гуревич, А. Я. Проблемы средневековой народной культуры. М., 1981; п а к т о й: Культура и общество средневековой Европы глазами современников. М., 1989; п а к т о й: Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. М., 1990.

информация, т.е. отличаващи се с полисемантичност на информацията (напр. византийската историография от XIII—XV в.).

Присъствието на книга десета^{от} „Изповеди“ на Аврелий Августин (354—430 г. н. е.) в превод и коментар на М. Е. Сергеенко е превъзходен финал на замисленото чрез сборника. Културно-антропологическият поглед върху Августиновото наследство обогатява традиционния философски и филологически подход⁵, представяйки го като етап в развитието на европейската култура чрез сремента на човека към боготърсачество и самопознание. Тук би трябвало да се търсят корените на изповедните произведения на Жан-Жак Русо, Гюте, Херцен, Л. Н. Толстой.

Сборникът „Одисей — 1989“ има програмен характер по проблемите на културната антропология. Той привлича със своята концептуалност, с богатството на приведения емпиричен материал, с неговата нетрадиционна трактовка, и не на последно място — със силата на авторските имена — безспорни преоткриватели в своята област. Независимо че преобладава афинитетът към теоретичните въпроси и към епохата на западноевропейското средновековие, осезателно е намерението на редакционния колектив да се ориентира към други региони и други времена, за да бъде обогатена картината на човека в историята. Би било особено полезно привличането на още повече чуждестранни учени, без чито колективни усилия е невъзможно постигането на адекватна представа за човешката менталност. Огромни възможности се съдържат и в българските паметници: изследването на българската народна култура, на т. нар. „низови“ пластове на културата все още очакват своите ентузиаста. Освен това целесъобразно би било организирането на терминологичен семинар по проблемите на културната антропология, който би канализирал диренията на учени от различни страни. Използуваните термини: „история на менталностите“, „начини за изразяване на картината на света“, „социо-културни представи“, „обективни и субективни предпоставки за историческото движение“ и пр., се нуждаят от по-нататъшно диференциране и прецизиране.

Като смятам, че сборникът „Одисей — 1989“ е особено ценно за българския интелектуалец четиво, бележещо важни изследователски перспективи, не мога да не споделя съмнението си, че следващият „Одисей — 1990“ едва ли ще бъде достъпен всекому⁶. Alia témpora! А плодотворните идеи, професионално защитени от авторите на публикациите, имат нужда от широк обществен резонанс. Остава ни надеждата, че в непрекъснатия двубой богинята на познанието Сарсавати ще се окаже по-силна от богинята на богатството — Лакими.

Венета Янкова

⁵ Григорьева, Н. И. Жанровый синтез на рубеже эпох: „Изповедь“ Августина. — В: Взаимосвязь и взаимовлияние жанров в развитии античной литературы. М., 1989, 229—276.

⁶ Сб. Одиссей. Человек в истории. М., 1990. — Вж. Новые книги — 1990, № 31; Литературная газета, № 45, 7-го ноября 1990, с. 3.